
СЎЗ САНЪАТИ ЖУРНАЛИ
JOURNAL OF WORD ART
ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА

АМЕРИКА НАСРИДА ЮРИДИҚ ДЕТЕКТИВ ЙЎНАЛИШ ВА УНДА ЖОН ГРИШЭМ АСАРЛАРИНИНГ ТУТГАН ЎРНИ

Ниязов Равшан Туракулович,
Ўзбекистон Давлат Жаҳон Тиллари Университети,
II-курс таянч докторанти

For citation: Niyazov Ravshan. The legal detective in the american prose and the role of John Grishem's works in it. International Journal of Word Art. 2019, vol. 1, issue 13, pp. 83-91

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9297-2019-1-13>

Келиб тушган сана 18 февраль, 2019

Эълон қилинган сана 31 март, 2019

АННОТАЦИЯ

Мақолада ёзувчи Жон Гришэмнинг юридик детектив асарларидаги суд жараёнлари ва уларнинг бадиий хусусиятлари таҳлил қилинган. Унинг асарларида америкача ҳаётдаги долзарб ва мураккаб ижтимоий муаммолар (ирқий муносабатлар, ўлим жазоси, коррупция) га алоҳида эътибор қаратилган, айниқса суд жараёнлари, адлия тизимидаги муаммо ва камчиликлар батафсил ёритилган. Адабий танқидчилар Жон Гришэмни Америка детектив адабиётининг йўналиши бўлмиш юридик детектив ривожига улкан ҳисса қўшганлигини алоҳида тилга олишади.

Шуни айтиш жоизки, юридик детективда ҳам барча турдаги детектив асарлар замирида бўлгани каби -жиноят, тергов асосий сюжет ҳисобланади, изқувар эса детектив воқеа ривожини учун аҳамиятли образ ҳисобланади. Жон Гришэм романларида терговчилар, адвокатлар, судьялар асосий персонажлар сифатида гавдаланади. Адлия тизимининг ишлаши, судлов қай тариқа амалга оширилиши асарларининг асосий мазмуни ҳисобланади. Жон Гришэм асарлари сюжетининг ривожланиш макони улкан ва қудратли ижтимоий тузулмалар фаолияти майдони ҳисобланади. Инсонлараро муносабатни тартибга солиб турувчи қонунларнинг шafқатсизлиги, гайринсонийлигини кўрсатиш Жон Гришэм асарларининг бош мақсади ҳисобланади.

Таянч сўзлар: юридик детектив, суд жараёни, роман, ижтимоий ва сиёсий муаммо, детектив, руҳий ва фалсафий қараш, адабий таҳлил, адабий қаҳрамон.

ЮРИДИЕСКИЙ ДЕТЕКТИВ В АМЕРИКАНСКОЙ ПРОЗЕ И РОЛЬ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ДЖОНА ГРИШЕМА В НЁМ

Ниязов Равшан Туракулович,
докторант (PhD) 2го курса Узбекисканского университета мировых языков

АННОТАЦИЯ

Данная статья рассматривает судебные процессы и их художественное своеобразие в работах американского писателя Джона Гришэма. Его произведения, затрагивая актуальные для современной американской действительности сложные социальные проблемы (расовые

отношения, смертная казнь, коррупция), а также детальное описание проблем и неудач в действиях судопроизводства, юридической и государственной системе Литературоведы и литературные критики отмечают значительный вклад в развитие этого направления в американской детективной прозе. Отмечая, что в основе сюжета, юридического триллера как в любом типе детективного повествования лежит преступление, его расследование и раскрытие, исследователи, подчеркивая значимость фигуры сыщика для развития детективного сюжета, определяют, что название данного типа детектива, непосредственно связано с профессиональной деятельностью его главного персонажа - юриста, использующего доступные ему средства достижения справедливости. Соответственно, основными действующими лицами романов Джона Гришэма оказываются следователи, судьи, адвокаты, а целью - раскрытие того, как действует юридическая система, как вершится правосудие. Художественное пространство, в котором происходит развитие сюжетов юридических триллеров Джона Гришэма, предстает как поле деятельности огромных, могущественных социальных структур, из которых полностью выхолено человеческое содержание. Для того чтобы обнажить бесчеловечность законов, регулирующих их деятельность, в основе большинства его произведений лежит поединок главных персонажей со сложной системой социальных структур отправления правосудия.

Ключевые слова: юридический детектив, судебные процессы, роман, социо-политические проблемы, детектив, психологические и философские взгляды, литературный анализ, литературный персонаж.

THE LEGAL DETECTIVE IN THE AMERICAN PROSE AND THE ROLE OF JOHN GRISHAM'S WORKS IN IT

Niyazov Ravshan Turakulovich,

Doctoral student (PhD) of the 2nd course of Uzbekistan University of World Languages

ANNOTATION

The article discusses the courtroom cases and their artistic originality in contemporary American writer John Grisham's works. His works concern the complex social problems that are relevant to contemporary American reality (race relations, the death penalty, corruption), and they offer detailed descriptions of the problems and shortcomings in the actions of the judiciary, the legal system, and the state. Literary critics have noted Grisham's significant contribution to the development of this trend in American detective prose. Noting that the plot of his legal thrillers, as in any type of detective narrative, is center around a crime, its investigation, and disclosure, scholars, emphasizing the importance of the figure of the detective for the development of a detective plot, determine the name of this type of detective story-legal thriller-proceeds directly from the central place of lawyer means of attaining justice available to him. Accordingly, the main actors in the novels of John Grisham are investigators, judges, lawyers, and the goal is to reveal how the legal system works and how justice is done. The artistic space in which the development of legal thrillers by John Grisham takes place appears as a field of activity for large, powerful social structures from which human content has been completely stripped. In order to expose the inhumanity of the laws governing their activities, most of his works are based on the duel between the main characters and a complex system of social structures for the administration of justice.

Key words: legal detective, courtroom cases, comparison, novel, political and social problems, detective, psychological and philosophical attitudes, literary analysis, literary character.

Жаҳон адабиётшунослигидаги ўзгаришлар юридик детектив асарларнинг гоёвий мазмуни ва мавзу қаровини кенгайтириш баробарида ёзувчи адибларнинг жиноят ва тергов жараёнларини ифодалашдаги индивидуал услубидаги ранг-барангликни юзага келтирмоқда. Бу эса инсон руҳияти ва маънавий олами турли ракурсларда

таъсирчан ва ишонарли таҳлил этишга имкон берувчи янгича бадий маҳоратнинг кенгайишига имкон яратди. Шу боисдан ҳам бугунги кунда жаҳон адабиётшунослигида юридик детектив асарнинг бадий хусусиятларини очиб бериш, унинг илмий-амалий моҳиятини таҳлил этиш мақсадида унинг устувор йўналишларида тадқиқотлар олиб

борилмоқда. Талқикот натижаларидан келиб чиқиб айтиш мумкинки, юридик детектив асарнинг ривожланиш формуласи турли хил жузвий ўзгаришларни қўллаш натижасида содир бўлади, қотилликнинг янгидан янги усуллари ёки жиноятчининг ниқобланиш маҳорати жиноятни очишда аналитик-изқувар қўллаган воситалар билан китобхонни таништириш устувор аҳамият касб этади.

Юридик детектив асарнинг ўзига хослиги шундаки, унда адолат қарор топишида детектив образи гавдалантирилади. У жиноятни ўрганиш жараёнида фақат ўзининг аналитик қобилиятига эмас, балки касбий фаолиятни тартибга солувчи қонун ва қонунчилик ҳужжатларига ва ҳуқуқшунос касбий этикасига суянади. Шунингдек, юридик детектив асарнинг пайдо бўлиши ва унинг бош қаҳрамони сифатида айнан юрист образи гавдалантирилиши америка детектив адабиёти орқали давлатнинг ҳуқуқий тизимини баҳолаш, ижтимоий-тарихий сабабларни аниқлашга, фуқороларнинг ҳуқуқий онгини янада юксалтиришга бўлган эҳтиёж туфайли амалга ошганлигини ҳам кузатиш мумкин. 1990-йилларга келиб америкаликларнинг суд, жиноятчи, юрист, судьяларга бўлган катта эътибори бу халқ маданиятининг ажралмас қисмига айланган эди. Чунки давлат конституциясида фуқароларга жуда катта ҳуқуқлар берилган.

Америкаликлар бир нарсага яъни "Агар кимдир бошқа инсонларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига раҳна солса, албатта уни жазо кутишига қатъий ишонадилар (чунки бундай инсонга нисбатан қонуний жавобгарлик қўлланилади)" [2; Б. 3-12]. Улар эркин фуқаро сифатида ҳуқуқ ва эркинликлари доимо қонун билан ҳимояланганлигини яхши англаганлар, шу сабабли юрист тимсолига - фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларининг ҳимоячиси, ижтимоий тартибнинг қафолатчиси сифатида қарайдилар. Жон Гришэм айти шундай мазмун-моҳият касб этган асарлар ижодкори ҳисобланади.

Жон Гришэм Миссисипи университетини тамомлаб, ҳуқуқшунос даражасини олган ва 1991 йилгача Жанубий

Ҳавен (Миссисипи) шаҳрида адвокат бўлиб ишлаган. Унинг илк "Қотиллик вақти" (Time to Kill) романи 1989 йилда нашр этилиб, кейинги асарлари бирин кетин дунё юзини кўрган. Масалан, Фирма (The Firm, 1991), Пеликанлар иши (The Pelican Brief, 1992), Мижоз (The Client, 1993) ва бошқалар шулар жумласидандир [2; Б. 3-12]. Ушбу китоблар дунёдаги энг кўп сотилган асарлар саналади. Шу боисдан бўлса керак, Жон Гришэм юристлик фаолиятини тўхтатиб ва умрини ёзувчиликка бағишлаган. Агар ўша вақтнинг "қаттиқ таъсир қиладиган" детектив романларининг бош қаҳрамони хусусий терговчи, полиция шунга бағишланган детективнинг бош қаҳрамони - полиция инспектори, юридик триллер бош қаҳрамони эса юрист ҳисобланган.

Юридик триллерда, инсон рўҳиятига "жиддий таъсир қиладиган" детективдан фарқи ўлароқ, ёзувчи ва ўқувчи асосан жиноятчини аниқлаш ва жиноят юз бериш ҳолатларига алоҳида аҳамият берилади. Бунда ёзувчининг мақсади - жамиятда ҳуқуқий тизим қандай ишлаётганлигини, адолатни тиклаш қандай бораётганини тушунтиришдан иборат бўлади. Масалан, "Қайноқ сюжетли" романдаги қаҳрамон иккиламчи оппозицияга эга яъни бир томондан бу инсон ўзининг адолат ҳақидаги фикрига ва бошқа томондан бу инсон ижтимоий-коммуникатив ҳамжамиятига эга, бўлган инсон қиёфасида гавдаланади. Бунда асар қаҳрамони очкўз ва аҳлоқсиз корпорациялар, суғурта компаниялари, банклар, кўп миллатли компаниялар билан кураш олиб боради. Асарда бу даҳшатли кучлар кўпинча "тизим" сўзи билан ифодаланади ва ушбу тизим давлат муассасалари ва корпоратив менталитет ҳолатини акс эттиради ҳамда қаҳрамон бундай тизим тажовузларидан ўзини ҳимоя қилишга интилади. "Бу тизим ҳар доим ҳам адолатли эмас, лекин Нью-Йорк, Массачусетс ёки Калифорнияда бўлгани каби адолатли" [2; Б. 3-12] кўриниш касб этиши мумкин. "Эндиликда тизимда бир нечта муваффақиятсизлик юз берди. Энг ёмони, тизим энди уни қамоқхонага олиб кетиш, уни йўқ қилиш, унинг болаларини етим қилишга ҳаракат қилиши мумкин" [6;

139 б]. "Бу тизимга бўйсунмаган ҳар бир ўн бир ёшли болани жойлаштириб қўйиш мумкин бўлган турли жазолаш масканлари мавжуд. Ҳозирги вақтда, унинг камида йигирма нафар мижози Теннессе штатининг турли ҳудудларида истиқомат қилади. Энг каттаси ўн олти ёш. Ҳар бир инсон баланд девор орқасида ва ҳимоя остида яшамоқда. Илгари, бундай муассасалар "Меҳнат колониялари" дейилган бўлса, ҳозирги кунда - таълим муассасалари деб аталади. "Бутун шовқин-сурон пайтида Марк ҳатто ҳаракат ҳам қилмади. Регги жараёнда ютдими ёки ютқаздими, у бефарқ эди. Ёш болани шундай қўрқинчли вазиятга юзлаштириш, яъни бир бирини бўғиб ўлдиришга тайёр бўлган адвокат ва судьяларга, адолатсизлик эди. Ўша вазиятдаги ишлатиладиган атамалар ва ҳукм сураётган кодекслар орасида у нима қилиш кераклигини англаши зарур эди" [5; 139 б].

Жон Гришэм томонидан яратилган романларда баъзан инсон ҳиссиётга берилишингиз мумкин. Бу эса ўқувчини сентименталликка етаклайди. Бу хусусиятлар кўп жиҳатдан романларнинг бош қаҳрамонларини субъектив танланишига сабаб бўлади. Масалан, "Пеликанлар ишида" ёш қиз; "Мижоз" романида - ўн бир ёшли бола; "Олтин ёмғир" романида - ёш, эндигина ҳуқуқшунос дипломини олган қаҳрамон айти шу мураккаб руҳий ҳолатни бошидан кечиради. Буларнинг барчаси жуда оз ҳаётий тажрибага эга бўлган, улар "тизим" дан тўлиқ таъсирланмаган ва унда юз бераётган воқеаларни тўғридан тўғри идрок этиш ва уларга етарли даражада жавоб бериш қобилиятига эга бўлмаган инсонлардир. Улар соддалиги ва ахлоқий поклиги туфайли, атрофдаги дунёда руҳсиз, бетакрор, соҳта ва гайриинсонийликка, воқеа, ҳодисаларга салбий муносабатда бўлишган.

Жон Гришэмнинг асарларида инсоний (шахсий) ўлчовлар одатда оилавий масалаларни ҳал қилиш учун ҳам жорий қилинганлигини кузатиш мумкин. Кўриб чиқилаётган суд иши унинг асарларидаги бош қаҳрамонларнинг шахсий ҳаётига боғлиқ ҳолда акс эттирилади. Масалан,

"Ўлдириш вақти" романида ота ўз қизи учун қасос олади; "Пеликанлар иши"да қотилнинг қурбонларидан бири бош қаҳрамонни севади; "Мижозлар" романида бир томондан, қўйин шароитларда жасорат билан курашаётган оила, бошқа томондан худди шундай вазиятда бўлган аёл - адвокат; "Камера" романида ўлимга маҳкум қилинган ўз қариндоши бўлган инсонни ҳимоя қилиш; "Олтин ёмғир" романида ўз ўғлини йўқотган оиланинг манфаатларини ҳимоя қилиш; "Ҳукм" романида тамаки компанияларининг жинойий ишлари, тамакидан ўлган бош қаҳрамоннинг онаси учун қасос олишга бўлган ҳаракат гавдаланади. Шундай қилиб, асар қаҳрамонлари қуруқ ва бир оз бюрократик таркибли жараёнга ҳиссий, мазмунли ва шахсиятга тегишли бўлган важдарга дуч келади.

Жон Гришэм романларида инсоний мақсадга эришиш учун икки томон ҳаракат қилади. Одатда, бу жуфтлик бош қаҳрамон ва унинг содик ёрдамчисидан иборат, агар бош қаҳрамон эркак киши бўлса унинг ёрдамчиси аёл киши бўлади ёки аксинча. ("Пеликанлар иши"). Биринчи марта бу дихотомия (икки томонлама ёндашув) "Ўлдириш вақти келди" романида Элен Рорк образида намоён бўлди, бу аёл ўз ҳоҳиши билан Жейк Брайеннинг ёрдамчиси бўлган, бундай тамойил Жон Гришэмнинг суд жараёнига тегишли бўлган барча асарларида учрайди. Бу жуфтликнинг асосий вазифаси - инсонлараро ҳамдардликка, бегараз ёрдамга асослангани муносабатлар билан суд машинасининг инсонга бўлган муносабати ўртасидаги зиддиятни кўрсатишдан иборатдир.

Шахсият бюрократияга қарши курашган қаҳрамон образи "Мижоз" романида 11 ёшли Марк исмили бола ва адвокат Реджи ўртасида тузилган шартнома орқали ёритилади. "Реджи боланинг охириги долларини олишни истамади, лекин у бу ишни қилишга мажбур бўлди, чунки бу одадий йўл бўлиб, бу бола қачон бўлса ҳам бу ҳақни Реджиге тўлар эди. Бундан ташқари, бу бола адвокат ёллаганидан жуда гурурланади. Реджи бу пулни унга қайтариш йўлини топади. 11 ёшли боладан адвокат хизмати учун олинган рамзий тўлов - бу

мажбурликдан қилинган иш сифатида ифодаланган - яъни, "йўлига" маъносида намоён бўлади. Бу аёлнинг ёрдамга муҳтож боланинг тақдири билан ҳеч қандай қизиқиши йўқ. Ушбу схема асардаги жуда самарали ифодалаш усулидир. Бу, масалан, "Олтин ёмғир" романидаги севги муносабати ҳақидаги танқидий фикр. "Бу, албатта, асосий фитнани амалга ошириш учун ҳеч нарса йўқ, лекин ёзувчи севиб қолган Руди Байлорсиз ҳиссий ва шахсий саҳна тўлиқ бўлмас эди, шунинг учун ёзувчи деярли автоматик равишда, сунъий қаҳрамонни яратади" [1; 309 б].

Жон Гришэм "Пеликанлар иши" асарида мураккаб ижтимоий тузилмалар (суд тизими, маҳфий хизмат, корпорациялар)ни тасвирлашда ушбу тамойил сақланади: ёзувчи қаҳри қаттиқ жамият механизми ролида келган инсон билан унинг шахсий фазилатлари ўртасидаги фарқни ишлаб чиқади. Масалан, бу асарда битта қаҳрамонни - "ФҚБ" директори Дентон Войлзни икки хил вазиятда қабул қилиш мавжуд. Биринчи вазият бу - унинг ичкарига ўзининг қўл остидагилари ўртасига кириб келиши, бу вақтда у ўзи орқали жуда кучли маҳфий хизматни намойиш қилишга ҳаракат қилган. "У янгиликлар холлидан Льюисо К.О. ва иккита агент ҳамроҳлигида ўтиб кетди. Унинг эгнида оддий гижим френч ва унинг қоматини аниқ қилиб кўрсатадиган камари бор эди. У кимгадир зарба бериш учун келаётгани йўқ эди, лекин унинг юриши ва ўзини тутиши шубҳасиз уни ҳамма нарсага қодир эканлигини кўрсатар эди. Ранги тўқ костюмлардаги ҳамма одамлар унинг тутинган отасининг соқчиларига ўхшар эдилар. Улар кириб келганларида янгиликлар холлида ҳамма тинчиб қолди. У зарба бермаган тақдирда ҳам, камтаринми ёки йўқми, Ф.Дентон Войлз юқори поғонада турар эди. Акс ҳолда, у романининг асосий қаҳрамони сифатида намоён бўлади: "Аввалига уни ёқтирмадим, лекин у кўзларим олдида ўсиб улгайгандек туюлди. Унда инсонийлик бор эди." [3; 355 б]. Унинг миясидаги биринчи фикр ўзгаришининг сабаби оддий: Войлз унинг ҳаётига кириб келиб, унинг ишончига кириб, у билан алоқа ўрнатди. "У Войлзни ёқтирмади, чунки Войлз биринчи

учрашувдаёқ 10 дақиқанинг ичида ҳамма нарсани очиқчасига гапирди" [3; 366 б]. ФҚБ директорининг энг кўзга кўринган фазилати унинг очиқлиги ва инсонийлиги эди. "Мижоз" романида икки хил ҳаётий зиддият ифодаланган: бюрократик суд ва инсон. Бу зиддият қуйидагича: уларнинг бири учун (адвокат Реджи Лав ва боланинг онаси) бир томонда Марк - 11 ёшли бола, иккинчи томонда - айбловнинг ҳақиқий гувоҳи, ўша пайтда прокуратура ва ФҚБ учун у энг асосий гувоҳ эди. Суд машинасидаги қисмчалардан бири эди" [6; 135б].

Жон Гришэмнинг драматургиясида бир ёки бир неча кишининг ҳатти-ҳаракатлари бўйича қабул қилинган суд қарорларининг қарамлиги ётади. Гришэмнинг романларидаги айбдор қаҳрамонлар тинч яшаш учун ўйиндан чиқиб кетишни ҳоҳлар эдилар, лекин бунинг иложи йўқ ("Пеликанлар иши"). "У мамлакатдан чиқиб кетади, балки Монреаль ёки Колгарига. У ўша юртларда жиноят очилиб унинг пойлоқчиларини тутишади деб умид билан яшириниб юради. Лекин барча исбот ва далилларни фақатгина у ҳаммадан кўпроқ билар эди" [2; Б 3-12]. "Мижоз" романи ҳам худди шу шаклда қўрилган. Гришэм суд қарорини ёш боланинг иродаси ва онгига боғлиқ ҳолда қуради. Охир-оқибат, ҳар қандай ҳуқуқий жараённинг натижаси ишигирокчиларининг муайян ҳаракатлари натижасидир, чунки бутун суд тизими гўёки бир майдонда юз беради ва ушбу жараёнда инсоннинг шахсий фазилатлари намоён бўлади.

Жон Гришэм "Пеликанлар иши" романини қандай яратганини қуйидагича изоҳлайди: "Мени ҳар доим Олий суд қарорларининг оқибатлари безовта қилиб келган. Овоз беришда беш нафар одамга тўрт нафар одам тўғри келган. Бу ҳолатда судьялар ўртасида чуқур бўлиниш (ажралиш) юз бериши мумкин. Бир нафар одамнинг овоз бериши ёки бермаслиги бутун суд қарорини тескарсига айлантириши мумкин". "Пеликанлар иши" романининг бутун гайриоддийлиги - муносиб бўлмаган шахсий фазилатли бир судьяни тўғри қарор қабул қила оладиган бошқа бир судьяга алмаштиришда кўринади.

"Қотиллик вақти" романида Жейка Брайгенснинг юқори лавозимдаги касбдошининг айтишича, бу жараён суд тизимининг сифатини намоён қилади: "Тизим ўзида жамиятнинг ҳолатини акс эттиради. Тизим ҳар доим ҳам адолатли эмас, аммо Нью-Йорк, Массачусетс ёки Калифорния штатидаги тизимдан адолатлироқ. У шунчалик адолатлики, инсоннинг ўзи уни ўз ҳиссиётларига бўйсундира олади" [2; Б 3-12].

Юқоридаги фикр-мулоҳазалардан маълум бўладики, Жон Гришэмнинг асарларида, агар инсон иродали бўлса, у адолат ва мақсадга эришиш учун максимал куч сарфлайди, тизим унга бўйсунди, шахсий фазилатларини англаш воситаси бўлади ва у охир-оқибат муваффақиятга эришади. Акс ҳолда, у тизимга тўлиқ боғланиб, гаровга олинди ва тизим измига соладиганларга қарам бўлади. Бу жараёнда "яхши" ва "ёмон" адвокатлар қарама-қарши қўйилади. Ёмон адвокат эга бўлган фазилатлар мафия бошлиғи томонидан ўрнатилган талабномада кўрсатилади: "Унга ўзи ҳоҳлаган пайтда кўнгироқ қилиб учраша оладиган, ўтириб бирга ича оладиган ва зарур пайтда хизматчи топиб бера оладиган адвокат керак эди. Ҳақиқий адвокат!" [5; 31 б]. Яъни Мафиянинг фикрича, - бу шахсий фазилатларидан маҳрум бўлган, ўйиндаги югурдак инсондир ва бу инсонни ўйинни бошқариб турган инсонлар ёллашган. Мафия хизматчиларининг виждонсизлиги, табиийки, уларни шахсий фазилатлардан маҳрум қилади, оқибатда уларни омадсизликка етаклайди: муаллифнинг ёзишича, ёмон адвокатлар обрў-эътиборли бўлишлари қарамасдан суд жараёнида кўпроқ ютқазадилар.

Инсон ўлчами, Жон Гришэмнинг суд тизимига бўлган эътибори билан кузатилмоқда. - Шу ҳолатда галати бир парадокс кўзга ташланади: Гришэмнинг қаҳрамонлари ҳар доим қонун оламида қоқладилар. "Камера" романида бу ҳолат яққол кўринади: "Бир оз вақтдан сўнг Адам уришишни тўхтатди. Бир шиша шаропни ичиб бўлгач, уни машинаси деразасидан ташқарига отиб юборди ва бу билан Миссисипи штатидаги жамоат жойларини

ифлослантириш мумкин эмаслиги ҳақидаги қонунни бузди. Энди у Миссисипи штатининг ҳолати ва унинг қонунлари тўғрисида ўз фикрини билдиришга сўз тополмайди" [4; 585 б]. Қонунга бўйсунмайдиган юристлар Гришэмнинг қаҳрамонларига хос фазилатдир. Бундай қаҳрамонлар Гришэмнинг "Фирма", "Пеликанлар иши", "Олтин ёмғир", "Ҳукм" романларида учрайди ва бу қаҳрамонлар қонун дунёсидаги ўз мансабларини тарк этадилар. Бир қарашда, ҳакамлар институти худди шундай баҳоланади. Унинг учта асосий камчилиги бор. Биринчидан, унинг қарорларини олдиндан айтиб бўлмайди; иккинчидан, суднинг шахсий таркиби - бу шундай объектки, у даъвогар ва судланувчи томонидан манипуляция қилинади, яъни бошқарилади. Чунки, уларнинг вазифаси улар учун керак бўлган ҳукми чиқаришдир. Учинчидан, суд хизматчиларининг касбий маҳорати паст бўлгани сабабли, улар қарор қабул қилиш вақтида ўз ҳиссиётларига берилладир.

"Энг муҳими - ҳакамлардир. Айбдорлик айбсизликка қарши. Озодлик қамоққа қарши. Ҳаёт ўлимга қарши. Бу нарсаларни Судя ҳал қилади. Тирик Жоннинг бир бутун ҳаётини 12 нафар бетайин ва қонунни етарли даражада тушунмайдиган инсонларга топшириш - ишончсиз нарса" [6; 244 б]. Бироқ, бу камчиликлар қуйидаги формула билан қисқартирилиши мумкин: ҳакамлар ҳайъати судида қатнашувчилар тирик одамларнинг тақдирини ҳал қилишади. Суд жараёнида қатнашиш билан, улар қонун кодекслари ва тартибларини четлаб ўтмайдилар албатта. Шу билан бирга улар бу жараёнда шахсий ниятларини ҳам амалга оширадилар. Шунинг учун, одатий ва ҳиссиётларга асосланган ҳолда қабул қилинган қарорлар кўп ҳолларда тўғри, яъни адолатли бўлиб чиқади. Тажрибали адвокат Жейк Брайгенсга "Қотиллик вақти" романида шундай ваъда беради: "Олдинда энг қийин нарса турибди", дейди Лусин. - Кутиш керак, бу ўн икки фуқаро тугатмагунча. "Тентак тизим, а?" - Ҳа, тентак тизим. Лекин, одатда, у ишлайди. Юз фоиздан 90 фоиз ҳолатларда суд хизматчилари ҳақ бўлиб чиқадилар" [4; 246 б]. Тизим ақдан

озган, лекин оддий одамлар камдан-кам ҳолларда мутахассисларга қараганда (тизимнинг гаровдаги одамлари) хатоларга йўл қўйишади. Бу ҳайбат жараёнининг муваффақияти ундаги суд хизматчиларининг қонун ва далилларни манипуляция қилиш маҳорати билан эмас, балки суд хизматчилари билан шахсий-ҳиссий алоқа ўрнатиш, яъни бу вазиятга инсонийлик ўлчамларини киритиш билан белгиланади. Бу суд хизматчилари томонидан қабул қилинган қарорларнинг ҳаққоний эканлигини белгилайди. "Қотиллик вақти" романида адвокат ўз мижозига: "Сиз қотиллик ишида суд нима эканини биласиз, сиз ўзингиз бу жараёнда иштирок этдингиз. Учрашув хонасидан чиқиш вақтида ҳайбат аъзоларининг кайфияти қанчалик муҳимлигини тушуниш сиз учун қийин эмас. Ўша онда сизнинг ҳаётингиз уларнинг қўлида. Ўн икки киши, ҳаммаси битта маҳаллий аҳоли учун йиғилиб, мунозара қилишади ва сиз учун яшаш ёки яшамаслик ҳақида қарор қабул қиладилар. Ҳамма нарса ҳақамларга боғлиқ. Шунинг учун улар билан тил топишиш жуда муҳим" [6; 546 б].

Жон Гришэмнинг романларида касбий маҳорат, ноаниқ ҳаракат ва судларнинг жўшқинлиги ортиши уларни қарор қилишда хато қилишдан сақлайди. Аҳолининг қалбидан ўтган далил ва исботлар ҳақиқий, жонли ва реал фактларга айланиб, бу фактлар асосида ҳаққоний қарор қабул қилинади.

Ўлим жазоси масаласини талқин қилишда ҳақамлик судлари институтини баҳолаш мезонлари ҳам мавжуд. Бу муаммо Джон Гришэмнинг икки романига: "Қотиллик вақти" ва "Камера" асарларига тааллуқлидир.

"Қотиллик вақти" романида Жейк Брайгенс жазо чорасини қўллаш учун ўзининг асосини беради: "Тушунарли. Лекин сиз қандай қилиб ким ўлишга лойиқ ёки лойиқ эмаслигини аниқлайсиз? Сиз жиноятчига ва унинг қилган ишларига қарайсиз. Агар у уч яшар қизнинг номуслига тажовуз қилиб, унинг бошини ифлос сув билан бир қўлмакка қўйиб чўктурса ва сўнг бутун танасини кўприкдан ташлаб юборса, сиз унинг ҳаётини бемалол оласиз, -Худога

шукур. Агар қамоқдан қочган маҳбус фермага бориб, қариган эри-хотинни мазах қилиб, сўнг уларни ёқиб юборса, сиз бу маҳбусни стулга ўтқазиб, унинг оёқ қўлини камар билан боғлаб, сым билан ўраб токка улайсиз ва унинг жони учун ҳамда сано айтасиз. Агар икки нафар гиёҳванд бир боланинг номуслига тажовуз қилиб, камига уни калтаклаб, оёқларидаги оғир молбоқарларнинг этиклари билан уни тепиб, жағини синдирсалар, сизлар уларни газ камерасига қамаб, камера шиша ойнасидан уларни қандай қийналишини томоша қиласизлар. Бу сизлар учун оддий ҳолат. Бу - ўзбошимчалик. Ўзбошимчалик - бу жиноят. Ўлим улар учун энг юмшоқ жазо" [6; 348-349 б].

"Камера" романида ўлим жазоси масаласига тўғридан тўғри қарама-қарши муносабат берилган: "Улар Сем билан нима қилишмоқчи эканликларини тушунаёписми? - Ҳукми ижро этиш. - Тўғри, ҳукми ижро этиш, газ билан заҳарлаб ўлдириш, ўликка айлантириш - қандай ҳоҳласангиз ифодаланг. Лекин бу - қотиллик, Кармен. Қонунлаштирилган қотиллик. Мен қотилликка қаршиман ва уни олдини олиш учун қўлимдан келганича ҳаракат қиламан. Бу ифлос иш, агар ахлоқий масалалар йўл тўсадиган бўлса, мен уларни супуриб ташлайман" [4; 348-349 б]. Иккала нуқтаи назар бош қаҳрамонлар томонидан билдирилган, муаллиф уларни буюк ҳамдардлик билан тасвирлайди ҳамда улар ёрдамида ўзининг шахсий фикрларини ифодалайди.

Юқоридаги икки фикр қарама-қаршидек туюлади. Биринчи вазиятга оддий бир инсоннинг шафқатсиз жиноятга нисбатан муносабати ҳақида сўз борапти. Жиноят қурбонининг ҳиссий кечинмалари келтирилаяпти. Шу маънода, ўлим жазоси, ўз-ўзини мудофаа қилишнинг энг самарали ва маъқул усули деб қаралиши мумкин: ўзбошимчаликка ўзбошимчалик билан жавоб қайтариш.

"Камера" романида муаллифнинг диққат марказида ўлим жазоси суд механизмининг элементи ҳисобланади. Бу механизм қилинган жиноятга жавоб бўлиб эмас, балки сиёсий қурол бўлиб хизмат қилади. Бу ҳолатда жамиятни ўша ўлим жазоси

орқасида тирик инсонлар туриши қизиқтирмайди. "Жиноятлар қанчалик оғир бўлса, инсонлар шунчалик ўлим жазосини кўп талаб қиладилар. Инсонлар жамият қотиллардан кутулади деб ҳисоблайдилар. Сиёсатчилар сайловолди компаниялари билан ишлайдилар, қамоқхоналарни кўпайтиришни ваъда қиладилар, жазоларни кучайтириб, ўлим жазосини кўпайтирадилар" [4; 118 б]. "Сэм бошида ноқ давлат ҳокимиятининг уни ўлдириш нияти борлигини айтди. Миссисипи штати Луизиана, Техас ва Флорида штатларидан орқада қолган эди, ҳаттоки Алабама ва Виржиниядан ҳам орқада эди. Бу штатларда ўлим жазосини кўпроқ қўллашар эди. Бу нарса билан курашиш лозим эди. Судлар чексиз апелляциялар (ишни қайта кўриб чиқиш) билан тўлиб кетган эди. Жиноят гуриллаб кетаётган эди. Бутун мамлакатга бу штатда қонун ва тартибга жиддий қаралаётганликни кўрсатиш ва исбот қилиш учун кимнидир ўлимга маҳкум қилиш вақти келган эди" [3; 585 б].

"Камера" романида ўлим жазосига маҳкум қилинган жиноятчилар сиёсий тизим томонидан гаровга олиниб, улардан қилган жиноятлари бўйича эмас, балки қисқа муддатли иқтисодий вазиятда фойдаланилади. "Сэм сигарета чекди ва тамаки тутуни ёмғир томчиларига қарши кўтарилаётганига қараб турар эди. Суд тизимида даҳшатли воқеалар юз берапти. Бугун суд бир қарор қабул қилса, эртага бошқача қарор қабул қилади. Ўша судьяларнинг ўзлари бир хил иш юзасидан ҳар хил қарор чиқарадилар. Суд тақдим қилинган арзнома, мурожаатнома ва апелляцияларни бир неча йил давомида ҳисобга олмай, бироқ бир кун келиб қисқа вақт ичида бу ҳужжатларни тан олиб, маҳбўсга енгиллик яратиши мумкин. Судьялар вафот этиб, уларнинг ўрнига бошқалари келади ва умуман бошқача иш тутадилар. Президентлар келади ва кетади, келганлари суд органларига ўз таниш-билишларини жойлаштирадилар. Олий суд бир у томонга, бир бошқа томонга судралиб юраверади" [4; 225-226 б].

Жон Гришэмнинг романларида мантиққа мос келмайдиган вазият таърифланади: инсонлар қанчалик ўлим

жазосига яқин бўлсалар, улар шунчалик унга қаттиқ қаршилик кўрсатадилар. Ўлим жазоси фақатгина ўзидан йироқда бўлган оддий инсонлар томонидан қўллаб қувватланади. Юқорида кўрсатилган диалогда бош қаҳрамон Адам Кейхолл тинч осуда ҳаёт кечириётган ёш синглисига берилган шафқатсиз ўлим жазосини тушунтиришга ҳаракат қилади. Ўша вақтнинг ўзида ўлим жазосини амалга оширувчилар (яъни жаллодлар) тўғридан тўғри жиноятчилар билан алоқада бўладилар ва табиий ҳолда ўлим жазосига қарши бўладилар. Масалан, "... қамоқхона бошлиғи ўлим жазосига бутунлай қарши. У жамият бу жазо турини қўллаб - қувватлашини тушунар эди ва аллақачон бу жазо турининг далил ва сабабларини ёллаб олган эди. Бу қасос олиш учун жамиятнинг эҳтиёжларини қондиради, қотиларни йўқ қилишга хизмат қилади. Бу ҳақда Библия деб аталган "Муқаддас" китобда ҳам ёзилган, бу жазо фавқуллодда чора бўлиб, жиноят қурбонларининг азобларини енгиллаштиради" [4; 120 б]. Жон Гришэм шундай дейди: "Қатлнинг амалга оширилиши унинг елкасида эди, у ўз касбининг мана шу томонига нафрат билан қарар эди. Филипп Нейфи айбланувчи билан камерадан чиқаётган эди, улар изоляторга кетишаётган эдилар, жиноятчининг ўлимига азобли ярим соат қолган эди. Филипп Нейфи жиноятчининг оёқ-қўллари яхшилаб маҳкам боғланганми ёки йўқми қараб чиқаётган эди.

Ўлим жазосини белгиловчиларга бу жиноятчи шунчаки бир қолипга ўхшаш ёки расмиятчиликдек нарса эди, лекин қамоқхона бошлиғи учун - у бир тирик инсон эди. Шундай қилиб, бош қаҳрамон икки нарсанинг ўртасида зиддиятли вазиятда қолаётган эди, яъни кучли ижтимоий институт ҳисобланган, ақлий, маънавий, ижтимоий-сиёсий ҳамда руҳий рағбатлантирилган кучга эга бўлган "ўлим жазоси" ва ўлим жазоси сабабли йўқ бўлиб кетаётган инсоний ҳиссиётлар ўртасида. Қачонки инсоннинг фикрлари ақидаларга асосланган бўлса, ёки у инсон мавҳум фикрлар орқасида яширинган бўлса, у ўлим жазосига оддий ёндашса бўлади. Бир қамоқхона аъзосининг тутган йўли

қуйидагича ифодаланади: "Пеккер қатлга нафрат билан қарар эди. У ўлим жазосини фақатгина диндор шахс бўлгани учун қабул қилар эди, Библия - "муқаддас" китобида ёзилган: жонга жон, қонга қон. Бу ўлим жазоси ҳақида" [4; 155 б].

Вазиятнинг энг даҳшатли ва қўрқинчли томони шунда эдики, ҳеч ким Сэм Кейхоллга ўлим тиламаган эди, бу инсоннинг тақдири диққат марказида эди. У ўзининг ўлим жазосида қатнашадиган инсонларнинг унга қилаётган муносабатлари ҳақида шундай дейди: "Аслида, мени ўлдиришни ҳеч ким истамайди. Қандайдир эси паст, тўққиз бармоқли бир жаллод ўлим жазоси ҳукмини амалга оширади. Агар ундан оёқ-қўлимни қачон боғлашади деб сўрасанг, у: "Мен ўз вазифамни бажаряпман" деб жавоб беради. Мени олиб борадиган қамоқхона руҳонийси, қамоқхона шифокори, қамоқхона психиатри, соқчи ва мени газ камерадан олиб чиқадиган навбатчи тиббиёт ходими - буларнинг ҳаммаси жуда яхши йигитлар, улар менга умуман қарши эмаслар. Улар шунчаки ўз вазифаларини адо этишяпти" [4; 194 б].

Сэм мавҳум тамойилларнинг қурбони бўлиб қолмоқда эди. Бу тамойиллар орқасида тирик инсон ва унинг шахсияти йўқ бўлиб кетаяпти. У ўзига белгиланган ўлим жазосини амалга оширувчилар билан ҳеч қандай муносабатда бўлишни истамайди. Бу ҳимоячилар Сэмни навбатдаги сиёсий намоийш учун асос қилиб кўрсатишади. Унинг газ камерасига тушишига сабаб бўлган жинояти

қурбонларга бўлган шахсий адовати туфайли содир бўлмаган, балки ўша пайтда Жанубий Америкада мавжуд бўлган ирқий фикрлар туфайли қилинган буйруқ асосида содир бўлган жиноятдир. Бу романни Жон Гришэмнинг энг машҳур романларидан бири деб ҳисоблаш мумкин. Ноодатий бўлган Сэм Кейхолл образи кетма кетликда кўпроқ таъсирли равишда Жон Гришэм ижодининг асосий гоъвий қарама - қаршилигини очиб беради: бир томонда - бир инсон - тизимнинг бир қисми бўлиб, у шу тизимнинг камчиликларини ўзига сингдиради ва бошқа томонда - шу тизимга қарши бўлган инсон, бу инсон тизимнинг қурбониға ёки голибига айланади.

Хулоса қилиб айтганда, Жон Гришэмнинг юридик триллерларида олам гўёки бир майдон бўлиб, бу майдонда ижтимоий тизим катта ҳамда беқисс фаолият кўрсатади ва бу тизимда инсонийлик борлиги заифлашган. Жон Гришэм инсонга нисбатан шафқатсиз қонунларни ва бутун тизимни фош қилиш мақсадида ҳамда адолатни ўрнатилш учун ўзининг асарларида инсон ва тизим ўртасидаги яккама - якка курашни тасвирлайди. Шу туфайли XX аср охирида Америка юридик триллерига адолат-ҳиссий ва шахсий характерга эга бўлади. Жон Гришэм асарларининг охиридаги қаҳрамонларининг галабаси шунга кўрсатадики, инсон - унинг мураккаблиги даражасига боглиқ бўлган ҳолда, ҳар қандай энг мураккаб ҳамда мукамал деб ҳисобланган ва ташкиллаштирилган механизм ёки машинадан ҳам кучли ва юқоридир.

ДАБИЁТЛАР:

1. Pringle M. John Grisham: a critical companion - Westport, Connecticut: Greenwood Press, 1997.
2. Агеева М. Г. Человек и система в юридическом триллере Джона Гришэма и Вестник Удмуртского университета. № 5. вып. 2. спецвып. Филологические науки. - 2007. (Ageeva M.G., The Man and the System in the Legal Thriller of John Grisham and the Bulletin of Udmurt University. № 5. issue. 2. special. Philology. - 2007.)
3. Гришэм Д. Дело о пеликанах М.: Изд-во "Новости", 1993. (Grisham D. The Case of the Pelicans M.: Publishing House "News", 1993.)
4. Гришэм Д. Камера. М.: Центрполиграф, 1994. (Grisham D. Camera. M. : Tsentrpoligraf, 1994.)
5. Гришэм Д. Клиент М.: АО "Изд-во "Новости", 1994. (Grisham D. Client M.: JSC "Publishing house" News ", 1994.)
6. Гришэм Д. Пора убивать. М.: Изд-во "Новости", 1994. (Grisham D. It's time to kill. M. : Publishing House "News", 1994.)